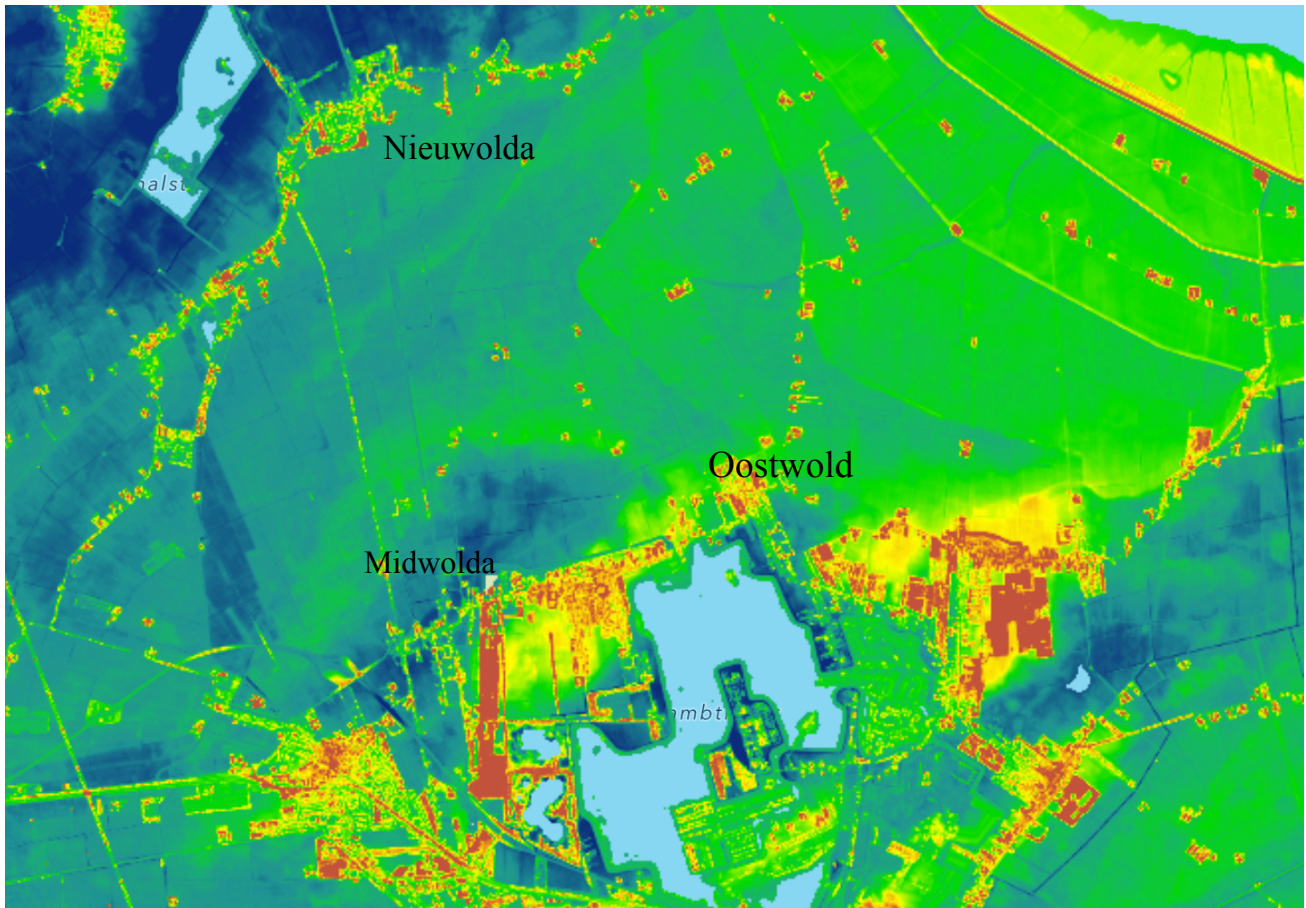

Infobestand etappe 6 Kloosterpad Groningen: Oostwold Nieuwolda

Hoogtekaart wandelroute; rood is hoog en blauw is laag.

Oostwold.

Oostwold ligt in het Oldambt. Het was oorspronkelijk een veenontginningsdorp, dat in de 10e of 11e eeuw moet zijn ontstaan. Door de inbraak van de Dollard in de 15e eeuw moesten bewoners uitwijken naar de hogere gronden in het achterland. Het dorpslint ligt grotendeels op een keileemhoogte, die rond 1600 bekend stond als de Oostwolder Gar(s)t. Het dal van het veenriviertje Oude Ae vormde de grens met Finsterwolde. Buiten het dorp, aan de weg naar Midwolda en in de Oostwolderpolder staan kapitale boerderijen, in het dorp woonden vooral landarbeiders en middenstanders. De tegenstellingen tussen herenboer en arbeider waren in deze streek van oudsher zeer groot. In het nabijgelegen Finsterwolde heeft die tegenstelling geleid tot een zeer sterke positie van de Communistische partij. In Oostwold en in het nabijgelegen Midwolda waren en bleven de landarbeiders streng protestants.

PKN Kerk Oostwold.

De Gereformeerde kerk van Oostwold uit 1930 werd ontworpen door de Groninger architecten C.H. van Wijk en D. Broos en heeft elementen van de Amsterdamse School. De kerk werd in 2001 aangewezen als rijksmonument.

Kerk Oostwold.

De huidige Hervormde kerk had drie voorgangers, waarvan de oudste mogelijk uit de twaalfde eeuw dateerde. De kerk was oorspronkelijk gewijd aan de apostel Simon. De huidige kerk dateert uit 1776 en kwam in de plaats van een gebouw uit het midden van de 16e eeuw dat enkele meters noordelijker stond. Een vorige kerk stond op de plek van de boerderij 'Kloosterheem' (Goldhoorn 19), aan de oostkant van het huidige dorp. Hier was ook de oude pastorieboerderij te vinden, die tot 1701 buitendijks stond. De huidige pastorie aan de Huningaweg dateert uit 1771.

De kerk van 1776 is gebouwd naar het voorbeeld van de Nieuwe Kerk in de stad Groningen. Het grondplan van het kerkgebouw is een Grieks kruis. Die vorm werd bij de uitbreiding in 1882 losgelaten door slechts één arm van het kruis, de zuidelijke, uit te bouwen.

In het interieur bevinden zich een kansel met achterschot en klankbord, een doophek met lessenaar en een doopvont met houtsnijwerk. Van de kerkbanken zijn er vijf met huif. De koperen kroonluchter dateert uit 1821. Achter de kerk bevindt zich het voormalige kerkhof met enkele 18e- en 19e-eeuwse grafstenen.

Op het achthoekige kerktorentje staat een dakruiter met een luidklok die in 1807 is vervaardigd door klokkengieterij Van Bergen te Heiligerlee en een doorsnede heeft van 75 cm. Het is samen met de klok van Midwolda de oudst bewaard gebleven klok van Van Bergen. In juni 2019 is de niet originele krukas van de klok vervangen door een rechte as. Het torenuurwerk is ook van de firma Van Bergen, maar dateert uit 1893. Aangekondigd is dat Simon Laudy van Klokken- en Kunstgieterij Reiderland uit Finsterwolde in 2021 een replica zal plaatsen van de middeleeuwse slagklok van Oostwold. Het origineel bevindt zich sinds 1956 in het depot van het Groninger Museum. De dakruiter is in 2018 geheel gerestaureerd. Het voeg- en schilderwerk werd in 2019-2020 hersteld.

De kerk is bekend door het Freytag-orgel van Oostwold: een tweeklaviers pijporgel uit 1811 van de uit Hamburg afkomstige Groninger orgelbouwer Heinrich Hermann Freytag. Het heeft achttien registers en een aangehangen pedaal. Het werd in 1989 gerestaureerd door de orgelmaker A.H. de Graaf (1928-2014) uit Leusden. Het gebouw werd in 1973 aangewezen als rijksmonument en werd in 1976 voor het laatst integraal gerestaureerd.

Begin 2020 werd de kerk om veiligheidsredenen tijdelijk buiten gebruik gesteld en afgesloten, nadat er in de kerk brokstukken van het plafond waren gevonden. De Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen heeft geoordeeld dat deze schade is veroorzaakt en/of verergerd door de gaswinning in Groningen. In 2022 werden de gewelven en ornamenten hersteld.

Pastorie Oostwold.

Blijkens sluitingssteen in 1771 gebouwde pastorie, bestaande uit een zeven traveeën breed woonhuis met verdieping onder zadeldak en nok evenwijdig aan de voorgevel; zijtopgevels met schoorstenen waarop borden. Achterhuis schuurvormig.

Oldambtmeer.

Het Oldambtmeer is sinds 2005 een kunstmatig meer van ruim 800 hectare in de streek Oldambt. Het werd aangelegd in het kader van het Blauwestad-project rond de plek waar vroeger het Huningameer lag. Naast de aanleg van het Oldambtmeer is er ook 350 hectare nieuwe natuur aangelegd door het Blauwestad-project, vele recreatiefaciliteiten en de mogelijkheid om er te wonen in het nieuwe dorp Blauwestad. Er is een groot strand en het vormt een watersportgebied. Rondom het meer is 25 kilometer aan dijken aangelegd. Het grootste gedeelte daarvan is te begaan te voet, of met de fiets.

Met 14 miljoen kubieke meter water en een oppervlak van 800 hectare is het Oldambtmeer een van de grotere meren van Nederland en na het Lauwersmeer het grootste van de provincie Groningen. Met een minimale diepte van 1,30 meter is het geschikt voor zeilboten en kleinere motorjachten. Daarvoor beschikt het Oldambtmeer over twee jachthavens Reiderhaven en Jachthaven Midwolda.

Het project Blauwestad is bedacht om het gebied een economische impuls te geven. Eind jaren 80 kampte het gebied met sterke vergrijzing, hoge werkloosheid, het wegtrekken van jongeren in verband met het ontbreken van werkgelegenheid en landbouwgronden lagen braak doordat er subsidies verstrekt werden om deze gronden braak te laten liggen in verband met overproductie. Met de aanleg van het meer, de natuurgebieden, toeristisch recreatieve voorzieningen, de bouw van woningen en het aantrekken van mensen van elders die hier hun geld komen besteden, wil men het gebied een economische impuls geven. Toch bracht de komst van het meer een groot deel van de bevolking van de regio in beroering. Er moesten enkele woningen verdwijnen

en grote stukken landbouwgrond worden overgedragen. Veel mensen vonden het absurd dat grond die eens was ingepolderd door de overgrootouders nu weer onder water werd gezet.

Ennemaborgh.

De Ennemaborg, vroeger ook Ennemaborgh, is een borg of buitenplaats in Midwolda. In het Oldambt ontbreken de adellijke voorrechten, omdat de stad Groningen dit gebied al vroeg in handen kreeg. Niettemin speelden de leden van de familie Hora, die de borg bewoonden, een leidende rol in het dorpsleven. In de 19e eeuw werd de Ennemaborg een veenontginningsbedrijf, we zouden dan kunnen spreken over een veenborg. Achter de borg ligt het Midwolderbos, een gereconstrueerd park in barokstijl met aansluitende bospercelen van 2,5 kilometer lang en 300 meter breed. De borg is met het bos sinds 1965 eigendom van stichting Het Groninger Landschap. Voor de borg ligt een gazon van stinsplanten (börgbloumkes) als boerenkrokussen, bosgeelsterren, sneeuwkllokjes, sterhyacinten en wint erakonieten. De leilindes voor het koetshuis werden in de jaren 1980 herplant. Achter de borg ligt een vijver, vroeger mogelijk onderdeel van de oude gracht. In het bos bevindt zich tevens een oude reigerkolonie.

Het wordt wel beweerd dat de Ennemaborg zou zijn ontstaan uit een middeleeuws steenhuis, waarvan de sporen nog in het muurwerk te zien zouden zijn. In een document uit 1420 wordt een zekere Sebo Emmens te Midwolda genoemd. In een andere versie van hetzelfde document, gedateerd in 1391 maar vermoedelijk in de 16e eeuw geschreven, wordt gesteld dat deze Sebo Ennens in Scheemda woonde. [Ubbo Emmius](#) noemt hem in 1598 als Sebo Ennema Midwoldani. De 18e-eeuwse bewoners van de borg meenden hierin hun voorgangers te herkennen. Rond 1400 lag het dorp Midwolda echter nog anderhalve kilometer noordelijker. Toen Midwolda in de 16e eeuw na de 'inbraak' van de Dollard noodgedwongen werd verplaatst, kwam de bebouwing ter hoogte van de latere plek van de Ennemaborg te liggen. De borg en natuurterreinen worden nu beheerd door Het Groninger Landschap.

Midwolda.

Midwolda heeft een geschiedenis die teruggaat tot voor het jaar 1000. De oorsprong van het dorp ligt in veenontginningen die vermoedelijk begonnen vanaf de noordelijke oevers van de Munter Ae bij Nieuwolda of wellicht nog verder noordelijk in de Oosterhoek: in het achterland van Weiwerd, Heveskes, Oterdum en Borgsweer.

De omvang van het grondbezit van de middeleeuwse kerk en het nabijgelegen klooster Menterwolde doet vermoeden dat invloedrijke personen van buiten de regio verantwoordelijk waren voor de grootschalige ontginning van het gebied. We kunnen denken aan de bisschop van Münster, de Rijksabdij van Werden of een van de regerende gravenfamilies. Midwolda was de hoofdplaats van het Wold-Oldambt en tevens de zetel van een (kerkelijk) seendgericht.

De plaatsnaam Midwolda (1252: Middewalde) verwijst naar een onontgonnen moerasbos of -wolde. Midwolde was dan 'het in het midden gelegen moerasbos', ingeklemd tussen andere woudgebieden als Noord- en Zuidbroek (Broke), Woldendorp, Oostwold en Finsterwolde.

Het dorp lag oorspronkelijk verder noordelijk maar werd vanwege de overstromingen vanuit de Dollard steeds verder landinwaarts verplaatst. In de 12e eeuw bevond het dorpslint zich ter hoogte van de boerderij Ol Kerke aan de Kerkelaan. De middeleeuwse Viertorenkerk lag op een zandrug, die onder de Dollardklei verborgen ligt. Deze plek was al sinds de 10e of 11e eeuw bewoond, maar een eerdere nederzetting bevond zich mogelijk elders. In 1994 vonden opgravingen plaats die de fundamenten van de middeleeuwse kerk blootlegden. Deze kruiskerk was 63 meter lang en had vier torens, een halfgesloten koor en zijbeuken. Ter hoogte van de kerk stonden meerdere versterkte en omgrachte steenhuisen, waarvan de restanten nog op luchtfoto's zijn te zien.

Kerk Midwolda.

Toen het dorp in de late middeleeuwen zuidwaarts was verplaatst, bleef de 'Ol Kerke' nog lange tijd op de oude plaats in gebruik. In de zeventiende eeuw kreeg ook zij echter natte voeten, en in 1667 stortte een van de torens in. De sloop van de kerk zou tot in het tweede kwart van de achttiende eeuw op zich laten wachten. In de eerste helft van de achttiende eeuw werd in de verplaatste dorpskern een

nieuwe kerk gebouwd, en daarbij werd – opnieuw – niet bezuinigd op de omvang. Deze `nieuwe kerk' is sinds 2014 eigendom van de Stichting Oude Groninger Kerken.

Bouwhistorie.

Als eerste werd de toren opgericht, in 1708. Dit gebeurde 'ter vervanging van de vier torens, voorheen gestaan hebbende op de vier hoeken van de vervallende kruiskerk tussen Midwolda en Nieuwolda als gemeenschappelyke tempel'. De toren bestaat uit een vierkante romp die overgaat in een achzijdige bovenbouw tussen hoekvazen en een houten lantaarn. De kerk zelf verrees in 1738, op een brede rechthoekige plattegrond, voorzien van steunberen en spitsboogvensters in gotische trant. Volgens de inscriptie op de steen boven de toegang werd de kerk gebouwd 'ter eren Godes (...) door de edelen heer Johan Hora raadshier der stad Groningen etc. etc.'. Opdrachtgever Hora (1683-1744) was de eigenaar van de plaatselijke Ennemaborg. Ook wordt vermeld dat de kerk werd 'ingesegent den 26 october des selvigen jaars door ds. Wilhelmus Schortinghuis bedienaar des evangelies Jesu Christi ter deser plaatse. 1 Koningen 8 vs. 29 en 30'. In deze passage wordt ertoe opgeroepen om te horen 'naar het geroep en het gebed dat uw knecht heden voor uw aangezicht bidt, zodat uw ogen nacht en dag geopend zijn over dit huis'. De pinakeltjes op de vier hoeken van het dak zijn mogelijk een knipoog naar de vier torens van de monumentale voorganger. Interieur Het ruime interieur wordt gedekt door een houten tongewelf tussen vlakke zolderingen. De draagconstructie bestaat uit lange gebinten die rusten op beschilderde korbelen, in het midden gestut door twee houten zuilen en vier gietijzeren kolommen. Voor de sluitwand bevindt zich een sierlijke preekstoel in Lodewijk XIV-stijl, versierd met bladwerk en plantenmotieven. Tegen de zijwanden staan overhuifde herenbanken met de wapens van Johan Hora en Catharina Wolthers, waartussen zich over de volle breedte een doophek uitstrekt. Daarachter staat een forse uitschuifbare avondmaalstafel uit de zeventiende eeuw, die waarschijnlijk uit de voorganger is overgenomen. Voor de westwand bevindt zich een brede tribune met daarop een in 1770-72 door Albertus Antoni Hinsz gebouwd orgel, na dat van de Martinikerk in de stad Groningen het grootste van de provincie. In de royale dooptuin ligt de grafzerk voor de in de gevelsteen genoemde ds. Schortinghuis. Hij was een van de voormannen van het zogenaamde piëtisme, een protestantse stroming die streefde naar een innerlijke verdieping van de geloofsbeleving, en de favoriet van collator Johan Hora. Schortinghuis legde in zijn preken sterk de nadruk op de nietigheid van de mens tegenover God. Beroemd werden zijn vijf nieten: 'Ik wil niet, ik kan niet, ik weet niet, ik heb niet, ik deug niet'. In zijn grafdicht wordt hij geroemd als 'een pylaar van gods kerk een brandend (...), wiens flonkerstralen / eers weeners, doe midwoldaas zalen / verheugden, ja die van rondsom / was als een star int christendom'.

Klooster Midwolda.

Het Grijevrouwenklooster of Grijevrouwen is een voormalig cisterciënzer nonnenklooster te Midwolda. Het kloosterterrein kwam in de loop der tijd aan de rand van de zich steeds verder uitbreidende Dollard te liggen. De stichting van het Grijevrouwenklooster was het gevolg van de overgang van het benedictijner dubbelklooster in Menterwolde in 1259 naar de orde van de cisterciënzers. Omdat deze orde geen dubbelkloosters (van monniken en nonnen) toestond werd onder supervisie van de abdijs van Aduard een vrouwenklooster in Midwolda gebouwd. Na verplaatsing van het mannenklooster van Menterwolde naar Termunten bleef de relatie tussen beide kloosters gehandhaafd. De abt van het Grijevrouwenklooster te Termunten was tevens overste van het Grijevrouwenklooster.

Het klooster had voorwerken te Midwolda (het Gryse vrouwen Vorwarck bij de huidige hervormde kerk) en te Lalleweer. Ook de korenmolen van Midwolda stond op het kloosterterrein. Nog in 1555 had het klooster zelf meer dan 300 hectare in gebruik (waarvan 150 in Midwolda), terwijl het samen met het Grijevrouwenklooster alleen al in het Wold-Oldambt zo'n 900 hectare land verpachtte. Voor de inbraak van de Dollard was dat nog veel meer. De naam Nonnegaatsterpolder bij Nieuwolda herinnert aan een van de inbraakgeulen.

Christiaan Sgroten - Uitsnede van File:Sgroten - Groningen - kleur.png

Het Grijzevrouwenklooster werd in 1569 geplunderd door de watergeuzen, waarop de abt van Aduard voorstelde om de nonnen te verplaatsen naar het Klooster Yesse te Haren. Niet alle nonnen gingen daarheen, waarop tussen de vertrekkers en blijvers onenigheid ontstond over de verdeling van de inkomsten, met name die van het voorwerk te Lalleweer. Bij de Reductie van 1594 werd de kloostergoederen in beslag genomen en moesten de overgebleven zes nonnen (waaronder prioeres Frida Oomkens en proost Nicola Aspherdino) vertrekken.

Het kloosterland werd gereserveerd voor een nieuwe dorpskerk. In 1708 verrees hier de kerktoren, dertig jaar later de nieuwe kerk van Midwolda. Het eigenlijke kloosterterrein was nog in het begin van de negentiende eeuw zichtbaar.

De fundamenten van het klooster werden in 1895 gedeeltelijk afgegraven, waarna meer dan 300 wagenvrachten puin werden gewonnen, die gebruikt werden voor de wegverharding. De restanten van het klooster werden in 1944 onderzocht door de bekende archeoloog Albert van Giffen. Het kloosterterrein liggen nu in een akkerbouwperceel; de fundamenten zijn door diepploegen ernstig beschadigd. In het noorden is ook het grijzemonnikenklooster zichtbaar.

Klooster Menterwolde.

Menterwolde is een voormalig klooster ten zuiden van de weg tussen Nieuwolda en Nieuwolda-Oost. Het is in het begin van de 13e eeuw gesticht als dubbelklooster, maar werd al gauw gesplitst in een monniken- en een nonnenklooster. Deze hadden rond 1600 veel gronden in de omgeving in bezit. Bij opgravingen in 1951 en 1998 bleek dat de noordwesthoek van het klooster zich onder de boerderij 'De Olde Stoeve' bevindt. Verder zuidelijk werd een grafveld gevonden met een fragment van een zandstenen sarcofaag.

Het klooster werd volgens een notitie uit 1220 op een plaats die Campus Sylvae ('Woldkamp' of 'Kampwolde') heette. De opstreckende kavel van het klooster moet oorspronkelijk één geheel hebben gevormd met het kerkenland van Midwolda. De landerijen van het klooster strekten zich uit tot onder het koor van de Viertorenkerk van Midwolda. Het dubbelklooster te Montrevalt werd in 1247 toegelaten tot de orde van de cisterciënzers en kwam onder de hoede van Aduard te staan. Van hogerhand werd tevens beslist dat de nonnen moesten vertrekken, omdat een dubbelklooster niet was toegestaan volgens de reglementen van de orde. De nonnen werden zodoende in 1259 overgeplaatst naar een nieuw kloostergebouw in het zuidelijker gelegen Midwolda. De monniken bleven aanvankelijk in Menterwolde.

De eerste drie abten zouden volgens de kloosterkroniek van Aduard (geschreven omstreeks 1485) in de kloosterkapel begraven zijn. Volgens deze kroniek zou het klooster in 1299 vanwege wateroverlast zijn verplaatst naar Baamsom bij Termunten, waar het bekend kwam te staan als Grijzemonnikenklooster. Dit werd echter niet veroorzaakt door het ontstaan van de Dollard, maar door door bodemdaling en rivieroverstromingen.

Het Grijzevrouwenklooster in Midwolda bleef afhankelijk van het moederklooster en ressorteerde later onder Termunten, waarvan men ook het zegel gebruikte. Zeker na de Cosmas- en Damianusvloed van 1509, maar vermoedelijk al veel eerder, toen de nooddijk van 1454 brak, kwamen ook de resten van Menterwolde onder water te staan. Al in 1466 kwam het water tot Wagenborgen.

Ten noorden van Nieuwolda-Oost en Oostwolderhamrik bevonden zich rond 1600 omvangrijke kloosterlandrijen van het Grijzemonniken- en Grijzevrouwenklooster. Hieronder ook de laag gelegen landrijen rond voormalige inbraakgeul Nonnegat, later Nonnegatsterpolder, met het Nonnegatster- en het Oostermonniken- of Oosterhamrikkermaar. Een deel van deze landrijen is mogelijk pas in de zestiende eeuw in kloosterhand beland, toen de oorspronkelijke bewoners het dijkonderhoud niet meer konden opbrengen en volgens de regels van het spaderecht hun landrijen moesten opgeven.

De Olde Stoeve

De plaats van het klooster bij Nieuwolda was nog in de zestiende eeuw bekend als naam van een gehucht. Onder Nieuwolda lag d'Olde Stove, Olde Stoeve of De Stoeff, vermoedelijk een kloostervoorwerk, maar omstreeks 1580 volgens kroniekschrijver Johan Rengers van Ten Post nog slechts een vledder (moeras) in de uterdycken, achter Wagenborgen in den Dullert gelegen. Volgens een 16e-eeuwse tekst lagen er drie abten begraven. De boerderij die Stoeue wordt in 1603 voor het laatst bij naam genoemd. De naam Olde Stoeve is mogelijk afgeleid van Oudfries stō, stōd, Oudengels stōw 'plek, plaats'.

Op de kloosterheuvel werden later een of meer boerderijen gebouwd. Landbouwer Dallinga vond in 1912 achter zijn boerderij een aantal skeletten, die op last van de politie werden herbegraven. Dit vormde in november 1951 aanleiding voor een archeologisch onderzoek onder leiding van Herre Halbertsma, die in maart de Viertorenkerk van Midwolda had blootgelegd. Bij dit onderzoek vond men alleen het grafveld met ruim 60 graven. In 1975 werd het poortgebouw van het klooster gelokaliseerd, doordat resten van kloostermoppen en een vloertje gevonden werden aan de westzijde van de boerderij, aan het begin van de oprit. In 1998 bleken onder de boerenschuur de fundamenten van het klooster zelf te liggen. Ook kon men vaststellen dat het kloosterterrein groter was dan men in 1951 gedacht had.

Nieuwolda.

Nieuwolda is ontstaan in de zestiende eeuw op de voormalige oeverwallen van de Munter Ae. Vermoedelijk is deze streek nooit geheel verlaten geweest. De verhoogde erven van de boerderijen bij het klooster Menterwolde boden vermoedelijk voldoende beschutting tegen stormvloeden. Omstreeks 1542 werd een nieuwe kadedijk aangelegd ter beteugeling van de Dollardvloeden. Deze dijk volgde het tracé van de oeverwallen langs de Munter Ae tussen Woldendorp en 't Waar. Het dorp is aan die dijk ontstaan; de oudste

boerderijen staan zijdelings tegen de dijk. Omstreeks 1573, enkele jaren na de Allerheiligenvloed werd deze waterkering uitgebouwd tot een zeedijk. Johan Rengers van ten Post noemt dorp het rond 1582 een *vledder* (moeras) *in de uterdycken achter Wagenborgen in den Dullert gelegen*, dat na de Allerheiligenvloed van 1570 door de Oldambtsters succesvol herbedijkt is. Door oorlogshandelingen raakte deze dijk omstreeks 1589 in ongerede. Op de plek van de belangrijkste sluizen bij Nijeziyl (vermoedelijk bij het huidige dorp) en Zwaagsterziyl werden na 1580 schansen gebouwd, die met Spaansgezinde troepen werden voorzien. Deze Nijeziyl is mogelijk identiek aan de *Waghenborgerziyl*, genoemd in 1580. Na de Reductie van 1594 werden de dijken weer hersteld. In 1626, 1666 en 1701 volgden nieuwe inpolderingen.

De oorspronkelijke naam van het dorp was Midwolderhamrik, ofwel de hamrik (de gemeenschappelijke gronden in het buitengebied) van Midwolda. Vandaar de naam *'t Hammerk*, waaronder het dorp bij de lokale bevolking nog steeds bekendstaat. In de loop der eeuwen werd steeds meer land op de Dollard teruggewonnen. Op dat nieuwe land was het goed boeren. Nieuwolda staat daarom in Groningen ook wel bekend als *'t golden hamrik*. De rijkdom van de vroegere boeren is terug te vinden in de fraaie gebouwen. Het dorp wordt door het Termunterzijldiep doorsneden. In Nieuwolda bevindt zich het museumgemeal *De Hoogte* dat door een historische Bronsmotor wordt aangedreven.

Kerk van Nieuwolda.

De kerk van Nieuwolda is een hervormde kerk in het dorp Nieuwolda en behoort sinds 2004 tot de Protestantse Kerk in Nederland. Het kerkgebouw is eenbeukig met driezijdige sluiting, daterend uit 1718. De toren met een gebogen ingesnoerde torenspits werd in 1765 toegevoegd. Op de torenspits staat geen weerhaan, maar een zeemeermin, als verwijzing naar het land dat in de loop der eeuwen op de zee (de Dollard) is teruggewonnen. De luidklokken dateren uit 1775 en 1812. De preekstoel heeft panelen met houtsnijwerk tussen gecanneleerde pijlers, een cartouche en een klankbord. Ook het kerkmeubilair is oorspronkelijk 18e-eeuws. De kerk werd in 1904 gerestaureerd door de architect C.H. Peters en opnieuw in de jaren 1976-1978. De kerk is een rijksmonument. Het orgel van deze kerk neemt in het Groninger orgellandschap een unieke positie in. Het werd in 1787 vervaardigd door de orgelbouwer Johann Friedrich Wenthin uit Emden en staat op een gezwenkt oksaal met lezenaar. De orgelkas is in rococostijl. Het instrument werd jarenlang onderhouden door de firma Lohman en in 1874 gewijzigd door Roelf Meijer.^[1] Ook diens leerling Jan Doornbos (bijgenaamd 'Jan Avontuur') heeft vaak aan dit orgel gewerkt. In 1998-2001 is het gerestaureerd door Mense Ruiter. Er zijn twee manualen, 19 registers en een aangehangen pedaal.